

על כפל החלומות

מאת: הרב פרופ' יהודה ברנדס

יוסף חלם שני חלומות, חלום האלומות וחלום השמש, הירח והכוכבים. שר המשקים ושר האופים חלמו שני חלומות: חלום המשקים וחלום המאפים. גם פרעה חלם שני חלומות: חלום הפרות וחלום השיבולים. כשיוסף פתר לפרעה את חלומותיו, הוא הסביר לו ששני החלומות חלום אחד הוא ופתרונו אחד. הישנות החלום פעמיים נועדה להורות שנכון הדבר מעם הא-להים והוא ממחר לעשותו. ההסבר הזה מתאים לחלום פרעה אך אינו מתאים לחלומות יוסף, שהתגשמו אחרי שנים רבות מאד, וגם לא לחלומות שר המשקים והאופים, שהיו שני חלומות שונים זה מזה ומהופכים בפתרונם.

מהו סוד הכפילות והשניות של סיפורי החלומות?

יש לפנינו שלשה דגמים של כפל חלומות, חלומות יוסף, חלומות השרים וחלומות פרעה. כל אחד מהזוגות הללו מציע דגם אחר של שניות ומשמעותה. המכנה המשותף לכולם הוא שכל זוג חלומות דומים זה לזה בתכנם, אך הם משתמשים בתמונת דימויים אחרת. אצל יוסף יש דימוי חקלאי ארצי ודימוי אסטרונומי שמיימי. אצל השרים יש דימוי מעולם המשקה ודימוי מעולם המאכל. אצל פרעה יש דימוי מעולם החי והמרעה ודימוי מעולם הצומח, ועבודת האדמה.

הכפילות של החלומות והדימויים שבהם מרחיבה את ההיקף שלהם ומרמזת על הכלליות שבהם: אצל יוסף מצטרפים ארץ ושמים. אצל השרים, משתה ומאכל, יין ולחם, מותרות וצרכים. אצל פרעה, עולם המרעה, עולמו של הבל המייצג את תרבות הנוודים, מצטרף לעולם השדה, עולמו של קין, המייצג את תרבות התיישבות הקבע.

בחלומות יוסף, יש הבדל בין החלום הראשון והשני. בחלום הראשון אחת עשרה אלומות של האחים משתחוות לאלומתו של יוסף. בחלום השני, השמש והירח נוספים לאחד עשר הכוכבים ומסמלים את יעקב ורחל. כפי שפירש יעקב: "הבוא נבוא אני ואמך ואחיך להשתחוות לך". החלום הראשון מנבא את מעמד ההכנעה של האחים לפני יוסף בירידתם מצרימה לשבור בר. החלום השני מנבא את ירידת יעקב למצרים וקבלתו את סמכותו המלכותית של יוסף. בדגם החלומות של יוסף, הישנות מצביעה על תוספת והשלמה.

בחלומות השרים, יש ניגוד והיפוך. בשני החלומות מבצעים השרים את תפקידם, זה עוסק בהפקת יין והבאתו לפרעה וזה עוסק בהבאת מעשה אופה לפרעה. העובדה ששר המשקים סוחט ענבים ומייצר את המשקה ושר האופים מביא מן המוכן מרמזת על שוני אישיותי והתנהגותי ביניהם, שעלול להיות הסיבה להבדל במשפטם וגורלם. השוני העיקרי בין החלומות משקף את העתיד השונה שעליו מנבאים החלומות: שר המשקים זוכה להגיש את הכוס לפרעה בחלום ויזכה לשוב לתפקידו במציאות, ואילו אצל שר האופים העוף אוכל את המאפה מעל ראשו ובמציאות יישא פרעה את ראשו מעליו, יתלה אותו על העץ והעופות יאכלו את בשרו.

בדגם הזה, הישנות מצביעה על ניגוד. חשוב להדגיש שאין מדובר בשני חלומות שונים ונבדלים לגמרי זה מזה. העובדה שהחלומות דומים מעידה על כך שיש קשר ביניהם, שהם מתייחסים לעולמם של השרים ולגורלם המשותף, והיא מסייעת לגיבוש הפתרון. דווקא על רקע הדמיון ביניהם מתחדד גם ההבדל והשוני בין מה שעתידי לקרות לכל אחד מהם בעוד שלשה ימים, בצאתם מן הכלא ובעמדם לדין בפני פרעה.

בחלומות פרעה, אין הבדל מהותי בין הפתרונות ויוסף מדגיש זאת באמרו שזה חלום אחד. הישנות נועדה לחזק ולהעצים את הרושם של החלום ואת מהירות פתרונו.

שלשת הדגמים הללו מהווים מפתח להתייחסות לחזרה ושניות בתחומים שונים בעולם המעשה ובעולם הרוח. חזרה לצורך הוספה והשלמה, חזרה לצורך הנגדה וחזרה לצורך חיזוק והעצמה.

אם נבחן את סיפורי ספר בראשית בעזרת המפתח הזה נוכל להיעזר בו בפרשנות של כפילויות. לדוגמה, החזרה על סיפור בראשית ובריאת האדם שייכת לסוג הראשון והשני. יש בסיפור האדם

ואשתו בפרק ב' הרחבה והשלמה לנושא הזוגיות על פני סיפור הבריאה הקצר שבפרק א': "זכר ונקבה ברא אותם". יש בו גם ממד של ניגוד, בין מקומו של האדם כאחרון הנבראים בפרק א', לבין מקומו בתחילת סיפור הבריאה והיותו הגורם שאליו נסמכת כל הבריאה בפרק ב'. הרב סולובייצ'יק ביאר במסתו המפורסמת "איש האמונה", ששני סיפורי בראשית מציגים שני מיני "אדם" שונים באופיים ובמהותם.

לעומת זאת, החזרה על סיפור המפגש של העבד עם רבקה על הבאר בחרן, שייכת באופן בסיסי לדגם השלישי, החזרה המעצימה. אמנם יש הבדלים מסוימים בין סיפור ההתרחשות הראשוני לבין סיפור הדברים בפי העבד בבית לבן ובתואל, אולם הם הבדלים דקים ולא מהותיים לסיפור העלילה העיקרי. נראה שהחשיבות העיקרית של הישנות הסיפור היא הכנתנו לקראת הקריאה הנפעמת היוצאת מפי לבן ובתואל: "מה' יצא הדבר". את הדוגמה המובהקת ביותר בתורה לחזרה מעצימה קראנו השבוע בימי החנוכה: שתיים עשרה פעמים זהות של תיאור קרבן הנשיאים לחנוכה המזבח, אחת לכל נשיא ולכל שבט!

המפתח המשולש שהצענו נכון לא רק לפרשנות התורה ולפרשנות ספרות, אלא גם להתייחסות למציאות, שגם בה יש לא מעט כפילויות וחזרות.

ההיסטוריונים טוענים שצריך ללמוד היסטוריה וללמוד מן ההיסטוריה, כי ההיסטוריה חוזרת, ואם נשכיל להתבונן וללמוד מן העבר, לא נחזור על שגיאותינו, גם ברמה האישית וגם ברמה הלאומית-ציבורית. על כך אמרה תורה "זכור ימות עולם בינו שנות דור ודור, שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך" (דברים לב ז), והשלים קהלת: "מה שהיה הוא שיהיה ומה שנעשה הוא שיעשה ואין כל חדש תחת השמש, יש דבר שיאמר ראה זה חדש הוא, כבר היה לעולמים אשר היה מלפנינו" (קהלת א ט-י). יחד עם זאת, ההיסטוריונים טוענים שאי אפשר ללמוד מן ההיסטוריה באופן פשטני כי היא אף פעם לא חוזרת על עצמה בדיוק. הנסיבות משתנות, ההקשרים משתנים, והשוואה פשטנית בין מה שנראה מן העבר לבין מה שמתרחש בהווה היא שרלטנות חסרת אחריות.

לכן, כל התבוננות על חזרות בהיסטוריה מחייבת הבחנה בין שלשת הדגמים של הישנות: הוספה, ניגוד או העצמה.

אי אפשר להשוות באופן פשוט את האסון שקרה בשמיני עצרת השנה* לשואה, ואי אפשר להשוות את המחדל שקדם לשמיני עצרת לזה שקדם למלחמת יום הכפורים. אבל גם קשה מאד להימנע מהשוואות, כי הדמיון בחלקים שונים של המאורעות מזמין את ההתבוננות המשווה.

לכן, כשניגשים לערוך את ההשוואות ההיסטוריות הללו, חשוב מאד לשים לב מהם הפרטים הדומים שהם בבחינת הישנות המעצימה את חומרת העניין וההתייחסות אליו, מהם הפרטים השונים שבהם אחת התקופות משלימה ומוסיפה על האחרת, ומה דווקא מחייב הנגדה, דהיינו, לראות עד כמה למרות המכנה המשותף הנראה ממבט ראשון, מדובר בשני עולמות הרחוקים זה מזה ומנוגדים זה לזה בתכלית.

דומני, שבמאמץ מסוים והרבה תשומת לב מדויקת, נוכל ליצור את ההבחנות הללו בעיון ההיסטורי. הן יעמיקו את התבוננות העולות מן העיון הזה, ויהפכו אותנו מחולמי חלומות לפותריהם. יותר מכך, יתכן ונהפוך לאחראים על ביצוע המסקנות הנובעות מן הפתרון, כפי שאירע ליוסף, כשפרעה הבין ש"אין חכם ונבון כמוך" ומינה אותו להתמודד עם יישום פתרון חלומותיו.

*נכתב בעקבות מאורעות שמחת תורה תשפ"ד